ببووایە، یەکسەر لە ئەستەمبوڵدا دەنگی دەدایەوە و بڵاودەبۆوە.[٢٤] بێگومان، ئەو نووسەرە کوردانەی لەو ماوەیەدا لە ئەستەمبوڵ ژیاون(پیرەمێرد، عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری، مستەفا شەوقی، محەمەد میهری...هتد) کەم تا زۆر هەر دەبێت کەوتبێتنە ژێر زەبری شەپۆڵەکانی ئەو پێشکەوتنە ئەدەبییەی ئەورووپاوە، کە لە ئەستەمبوڵ بە زمانی تورکی دەگەیشتنە دەست کوردەکان. جگە لە شەپۆڵی ئەورووپا، کۆمەڵێک گۆڤاری هونەری و ئەدەبی تورکیش، کە لەژێر کاریگەرێتیی قوتابخانەی(ریالیستی)و (پەرناس)و ڕێبازە تازەکانی دیکەی ئەوروپادا بوون، لەو سەردەمەدا کاریگەرێتیی خۆیان بەسەر نووسەرە کوردەکاندا دەنواند، لەوانە:

- گۆڤاری (گەنج قەڵەملار/قەڵەمە گەنجەکان)، ئەستەمبوڵ: ١٩٠٨. سەرنووسەری ئەم گۆڤارە، ڕووناکبیری بە بنەچە کورد، زیا گۆگالب دیاربەکری بوو. لە کۆتاییدا، ئەم گۆڤارەش هەر کەوتە ژێر زەبری شەپۆڵی(فەجری ئاتی)یەوە.

- گۆڤاری(یێنی مەجمووعە/کۆمەڵەی نوێ)، ئەستەمبوڵ: ١٩٠٨. لەلایەن کۆمەڵەی ئیتحیاد و تەرەقی یەوە بڵاودەبۆوە.

- گۆڤاری(سەروەتی فنوون) کە لە ساڵی ١٩٠٩ بەولاوە لە ئەستەمبوڵ کەوتە بڵاوبوونەوە؛ قوتابخانەیەکی ئەدەبیی دروستکرد بەناوی قوتابخانەی (فەجری ئاتی)یەوە. دیارترین نووسەرانی ئەم قوتابخانەیە- کە لەم گۆڤارەدا بەرهەمیان بڵاو دەکردەوە- ئەمانە

بوون: تۆفیق فیکرەت، ئەحمەد هاشم، خالید ئیحسان، فوئاد کۆپرلی.(٢٤)

جگە لە دەیان گۆڤاری گرنگی دیکەی وەکو(شهبال ١٩٠٩)، (اجتهاد ١٩١٨)،(شاعر ١٩١٨)،(ئینجی ١٩١٩)،(تماشا مصور تیاترۆ ١٩١٨).

پیرەمێردی شاعیر، کە بۆ خۆی لە ماوەی سالآنی ١٨٩٧-١٩٢٣دا لە ئەستەمبۆڵ، لەناو ئەم جموجۆڵە ئەدەبیەدا ژیاوە، شایەدیمان بۆ دەدات و دەڵێ:

«ئێواران، کە لە ئەستەمبۆڵەوە بە واپۆڕ ئەگەڕامەوە بۆ لانەی سەعادەتی خۆم، کە ئوطظە بوو، وە کە سەروەتی فنوونم لە گۆگرتەی ئەو واپۆڕی سەر دەریای مەڕمەڕیەدا ئەخوێندەوە؛ تەئسیری ئەو شیعر و ئەدەبیاتە لە سندبادی بەحری زیاتر ئەیخستمە سەر دەریای خولیاوە».(٢٥)

پیرەمێرد، لە ئەستەمبۆڵ، تەنانەت هاوڕێی نزیک و دراوسێی دوو کەڵە نووسەری رێبەری ئەم بزووتنەوە ئەدەبیەی تورکیا بووە: دراوسێی ئەکردم رەجایی زادە(کۆنە سەرنووسەری گۆڤاری ثروت فنون ١٨٩٦-١٩٠١)، هەروەها خالید زیا عوششاقی زادە، کە هەردووکیان لە یەک کۆڵان، تەنانەت لە یەک ئاپارتماندا، لەگەڵ پیرەمێرد ژیاون. پیرەمێرد لەم بارەوە دەڵێ:

«یەکەم جار لە ئوطظە دراوسێی رەجایی زادە ئەکردم بەگ و عوششاقی زادە خالید بەگ و حسین رەحمی بووم، رەزا

تۆفیقیشیان پێ ناساندم. ئیتر کەوتمە بەهەشتی سەروەتی فنوونەوە». [٢٦]

پیرەمێرد دان بەوەدا دەنێت کە زۆربەی نووسەرە کوردەکانی جیلی خۆی، لەژێر کاریگەرێتیی ئەو کەشوهەوایەی ئەستەمبۆڵەوە، کەوتنە سەر کەڵکەڵەی نووبێژی و تازەکردنەوەی شیعری کوردی. لەم بارەوە دەڵێ:

«ئێمە، زۆرترمان، لەوێوە پێگەیشتووین». [٢٧]

کەواتە ئەم رەوتە نوێخوازییەی عەبدولڕەحیم هەکاریش، کە لەم بیست و یەک پارچە شیعرەیدا هەستی پێدەکرێت، بەری داری ئەو روانینە نەوژەنەی هەکارییە، کە لەو ساڵانەدا، لەژێر کاریگەرێتیی شیعری ئەورووپی و جمۆجۆڵی شیعری هاوچەرخی تورکەکاندا، لە ئەستەمبۆڵ، لای خەملێیبوو.

نوێگەرێتیی شیعرەکانی

١- شاعیر بیست پارچە شیعری لە گۆڤاری ژین(١٩١٨/١١/٧ - ١٩١٩/١٠/٢) لە ئەستەمبۆڵ بڵاوکردۆتەوە. ئەم دیاردەیە، واتە بڵاوکردنەوەی بیست پارچە شیعر لەسەر لاپەڕەی گۆڤارێکدا، دیاردەیەکی تازەیە و بۆ یەکەمین جارە لە مێژووی ئەدەبیاتی شیعری کوردیدا دەبینرێت. پێش هەکاری، هیچ شاعیرێکی دیکەی کورد نابینین کە بەم شێوەیەی ئەو، ڕۆژنامەگەریی وەک ئامرازێک بۆ بڵاوکردنەوەی مۆدێرنیزم و شیعرە

نوێخــوازەکــانی بەکــارهێنابێت و ڕژد بووبێت لەســەر خــەباتی نوێگەرانەی شیعری خۆی. شیعرەکان ئەمانەن:

- **بانگ، ژمارە**(١)، **لاپەڕە**(١١)، ٧ی **چیریا پاشین**: ١٩١٨.
- **قەوی ب خارنا زەعیفان دژین**، ژ (٢)،ل(١٤)، ١٩١٨.
- **عەشقا وەلات**، ژ (٣)، **ل** ١٤-١٥، ١٩١٨.
- **دەستێ تەنێ دەنگ ژێ نایەت**، ژ (٥)، **ل** ١٤، ١٩١٩.
- **سەلایا شەڤ**، ژ (٦)، ١٩١٩.
- **ژ بۆ نەسلا تێت**، ژ (٨)، **ل** ١٦-١٨، ١٩١٩.
- **بێ هیڤی نەبن**، ژ(٩)، **ل** ١٤، ١٩١٩.
- **زەنگ**، ژ (١٠)، **ل** ١٢، ١٩١٩.
- **نالینا سێویکی**، ژ (١١)، **ل** ١٢، ١٩١٩.
- **حي على الصلاة**، ژ (١٣)، **ل** ١٤.
- **تەبریک**، ژ (١٤)، **ل** (٢٢).
- **نوور**، ژ (١٥)، **ل**(٢٢).
- **ژ بۆ شەریف پاشا**، ژ(٢١)، **ل** ١٥-١٦.
- **نەزانین**، ژ (١٧)، **ل** (١٦).
- **مرۆڤینە**، ژ (١٨)، **ل** (١٦-١٧).
- **لۆمە ژ بلبل**، ژ (١٩)، **ل** ٢٠-٢١.
- **ژ بۆ جڤاتا دایکان**، ژ (٢٢)، **ل** (١٦).
- **گازییا دویماهیکێ**، ژ (٢٣)، **ل** (١٧).
- **فیرقەت**، ژ (٢٤)، **ل** (١٧).

- ویسڵەت، ژ(٢٥)، ل (٢٣-٢٤)، ئەستەمبۆڵ: ١٩١٩.

- هەروەها پارچە شیعرێکی دیکە بە ناونیشانی (شەهیدێ کوردستان.. حەمزە) کە لە ١٧ی گوڵانی ١٩٢٠دا نووسراوە.

لە سەردەمی پێش ع.ڕ. هەکاری دا، هیچ شاعیرێکی کورد نیە کە شیعری خۆی لە گۆڤارێکدا بڵاوکردبێتەوە. ئەگەر هەشبووبێت (لە گۆڤاری هەتاوی کورد و رۆژی کورد ١٩١٣دا)، ئەوا ژمارەی شیعرە بڵاوکراوەکانیان تەنیا یەک یان دوو پارچە شیعر بووە.

کەواتە ع.ڕ. هەکاری، یەکەمین شاعیری هاوچەرخی کوردە کە بەرهەمەکانی خۆی(بیست پارچە شیعری) لە گۆڤارێکی کوردیدا بڵاوکردبێتەوە؛ هەروەها گۆڤاری کردبێتە دەستاوەردێک بۆ گەیاندنی پرۆژەیەکی نوێکردنەوەی شیعری.

٢- نووسەر لە تەمەنی (٢٨)ساڵیدا نامیلکەیەکی شیعری، بە ناونیشانی(گازیا وەلات) لە ئەستەمبۆڵ، لە ساڵی(١٩١٩) بڵاوکردۆتەوە، کە لەژێر ناونیشانەکەیدا نووسراوە (مەنزووم، بەرهەڤۆکا هەڵبەستێن کوردی). هەروەها، لە هەمان ساڵ و شوێندا کتێبێکی شیعری دیکەشی بە ناونیشانی(عەقیدا کوردان) بڵاوکردۆتەوە.(٢٨)

بەم شێوەیە، دیوانی (گازیا وەلات) نووسراوی عەبدولرەحیم هەکاری، دەبێتە یەکەم دیوانە شیعری هاوچەرخی شاعیرێک کە خۆی لە ژیاندا بێت و دیوانەکەی چاپکرابێت.

له سەردەمی پێش ع.ڕ. هەکاری، هیچ شاعیرێکی دیکەی کورد لە مێژووی ئەدەبیماندا نیە، کە لە تەمەنی(٢٨) ساڵیدا، یان لە هەر هەرەتێکی دیکەی تەمەنی خۆیدا دیوانی خۆی لە چاپخانە چاپ و بڵاوکردبێتەوە و لە گۆڤارێکیشدا پرۆپاگەندەی بۆ کرابێت!

بەم شێوەیە، ناوبراو یەکەمین شاعیری کوردی سەدەی بیستەمە کە لە ماوەی ژیانی خۆیدا، دیوانەکەی چاپ و بڵاوکرابێتەوە. ئەم دیاردەیەش، خۆی لە خۆیدا، دیاردەیەکی تازە و نوقڵانەیەکی مژدەبەخشی شاعیرە لەڕووی باوەڕهەبوون بە تازەکردنەوەی شیعرییەوە.

٣- لای هەکاری، دەبینین: بۆ یەکەمین جار شاعیرێکی کورد(ناونیشان) بۆ شیعرەکانی خۆی دادەنێت.

دانانی ناونیشان لەسەر شیعرێکی خۆت، کارێکی تازەگەرییە. ئەمەش چونکە لە سەرتاپای مێژووی شیعری سەدەکانی رابردووماندا دانانی ناونیشان بۆ بەرهەم نەبۆتە دیاردەیەکی باو.

هەڵبژاردنی ناونیشان بۆ تێکست دیاردەیەکی مۆدێرن و نەریتێکی مۆدێرنیزمی ئەوروپاییە. پەیڕەوکردنی ئەم نەریتە، بۆ یەکەمین جار لە مێژووی شیعری کوردیدا، بەڵگە و سەلمێنی ئەوەیە کە ناوبراو شاعیرێکی مۆدێرن بووە و پەیڕەوی مۆدێرنیزمی رۆژئاوای کردووە.

٤- ئەگەر یەکێک لە مەرجەکانی داهێنانی شیعری، هەبوونی روانینێکی تاکرەوانە و شەخسیی تازە بێت(کە پێشتر لە مێژووی

شـــيـعــری ئەم گـەلەدا بەدی نەکـرا بێت)؛ ئەوا لەم حـاڵـەتەدا، عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری، ڕاستیـیـەکەی، لە بواری داهێنانی رووانینی شەخسییەوە، هیچی تازەییەکی ئەوتۆی دانەهێناوە.

هەستی نەتەوایەتی و جۆشدانی خەباتی نیشتمانیپەروەری، کە لە زۆربەی شـیـعـرەکـانی هەکـاری دا هەن، نابێت فـریـومـان بدەن و وامـــان لێ بـکەن کــە ئەم دیاردەیە بە دیاردەیەکی نەوژەن و تـازە بزانین. ئەمەش چونکە، ئەم دیاردەیە، هەر لە سەردەمی ئەحمەدی خانی یەوە، پاشان لای حاجی قادری کۆیی دا هەبووە. کەواتە، لەم رووەوە، تازەگـەرییـەکـانی ع. هەکـاری پێـویســتــە لە چەند گۆشەنیگایەکی دیکەوە لێیان بکۆڵدرێتەوە.

شـاعـیـر لە چەند سەرچاوەیەکی دینیـیـەوە ئاوی خـواردۆتەوە، بیـرکـردنەوەیەکی ئیـسـلامـیـیـانەی بۆ چارەسەرکـردنی کـێـشـەی نەتەوایەتی هەبـووە: هەوڵـی داوە تێـگـەیـشــتـنە دینی و چەمکە ئیسلامییەکان لە بۆتەی بیری ناسیوونالیزمی کوردیدا بتوێنێتەوە؛ واتە ویسـتـوویەتی دین و ناسـیـوونالیـزم بەیەکەوە بلکێنێت. هەر ئەمەشە تایبەتمەندێتی رووانینی هەکاری.

ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە، واتە لکاندنی دین و هەستی نەتەوەیی، کە پێی دەڵێن«تەوفـیـقـیـەت»، لەسەرەتای ئەم سەدەیەدا- لە کـاتی داڕووخانی دەوڵەتی عوسمانیدا-، ڕەوتێکی باوی سەردەمەکە بووە و پێی گـوتراوە (پان-ئیـسلامی) کە لە پاڵ (پان- عـوسـمـانی) و ناسـیـوونالیـزم و عـەلمانیـەت، لە شـێـوەی چەند هێـلـێـکی تەریبـدا

دەڕۆیشتن. پارچە شیعرەکانی (بانگ)، (سەلایا شەڤ)، (بێ هێڤی)، (حی علی الصلاه)، (نوور)، (نەزانین)....نموونەی دیاری ئەم جۆرە بیرکردنەوەن:

«ئەڵڵاهو ئەکبەر» دەنگێ مناریێ
«رابن» دبێژن، هەر وەک هەواریێ

(بانگ)

ریا مە نها گرتی
ریا هەقە، بێ پەروا
تەسدیق دکەت هەر کەس
هەم رازیبە پێ مەولا

(بێ هێڤی نەبن)

دەنگەک ژ مناریێ تێت
گازی دکەتن مەلا:
هشیار بن، رابن
دژمن نەکەت ئیستیلا.

(حي علي الصلاة)

دنیا وەکی چێکر خوەدێ، بەهرا مە ژی دابوو
لاکین ژ نەزانین و جەهل، کانێ؟ فیدا بوو.

(نەزانین)

ع.ڕ. هەکاری بیرێکی نەتەوەیی وشک و تیۆری دەرنابڕێت،

بەڵکو ئەو بیرە نەتەوەییەی خۆی بەناو دیاردە هاوچەرخ و رووداوە هاوسەردەمەکانی خۆیدا دەگێڕێت و ئاگری ئەو هەستە شۆڕشگێڕ و راچەنیوە بە جۆشتر دەکات. بۆ نموونە، کاتێ لە مانگی گولانی ١٩١٩دا لە ئەستەمبۆڵ (کۆمەڵەی پێشکەوتنی ژنانی کورد/ کورد قادینلار تعالی جمعیەتی) دادەمەزرێت لە پێناو گرێدانەوەی خەباتی ئافرەتان بە خەباتی نەتەوەییەوە، ناوبراو دەم و دەست شیعرێکی پڕ جۆش و خرۆش بە ناونیشانی (ژ بۆ جڤاتا دایکان) دەنووسێت؛ پایە و ماف و داخوازییەکانی ئافرەتی کوردی تێدا جوان دەکات:

پرسی ژ عەسرێ دەوران: «فەن و تەرەقییا تە
دەوڵەت سەرێ چییە؟» گۆت «دەولەت سەرێ ژنانە»
لەورا قە ناحەون ئەو، شەڤ و رۆژ وان خەباتە
جا زارییەک مەزن کەن؛ ژینا وەلات ب وانە

ئەم دەسپێشخەرییە بۆ بەسەرکردنەوەی ماف و داخوازییەکانی ئافرەتان، بە تازەگەرییەک دەژمێردرێت لەڕووی ناوەڕۆکی شیعرییەوە.

یان بۆ نمونە، کاتێ ژەنەراڵ شەریف پاشا لە ساڵی ١٩١٩، لە کۆنفرانسی نێودەوڵەتیانەی ئاشتی لە پاریس نوێنەرایەتی کوردان دەکات؛ هەکاری بە پارچە شیعرێک، بە ناونیشانی (ژ بۆ شەریف پاشا)، ئەم هەڵوێست و ئاواتە نیشتمانییەمان، بەرز و جوان رادەگرێت و شایەدی لەسەر رووداوێکی سیاسی مێژوویی دەدات:

دیسا ژ شەجاعەتا تە ئەی خان
دەربیەک ڤەبوو ژ بۆ مە کوردان
ئیدی بەسە ئەڤ جەفا و زیللەت
بێ عیلم و فەزل بمنینە میللەت

بەم شێوەیە، رووانینی ع. رەحمی هەکاری هەمان روانینی ناسیونالیستانەی خانی و حاجی یە لە بەرگ و سەردەمێکی تازەدا. ناوبراو ویستوویەتی پەرە بەم بیرە بدات، مۆرکێکی رۆمانسیانەی بداتێ؛ لە رێگەی وەسفکردنی جوانیی سروشتی کوردستانەوە کەشوهەوایەکی نەتەوەیی رۆمانسیانە وێنە بکێشێ.

لەڕێگەی دەربڕینی جوانیی وڵات و سروشتی وڵاتەوە، شاعیر دەیەوێ وڵاتمان لەلا شیرین بکات و هەستی نەتەوەیی و نیشتیمانیمان زەرکەفت بکاتەوە:

بوهار هات، شین بوون گیا
جل بەرکرن، خەملین چیا
گەشتان بکەن سەر کانییا
(عەشقا وەلات)

دلۆ شا بە کو سەرساله
د مێرگان سۆسن و لاله